

BUHARA'DAN KONYA'YA İRFAN MİRASI ve
XIII. YY. MEDENİYET MERKEZİ KONYA

(II)

Koordinatör : Konya Büyükşehir Belediyesi
Selim Yücel GÜLEÇ Kültür Yayınları: **401**

Editörler :
Prof. Dr. Dilaver GÜRER ISBN: **978-605-389-344-8**
Doç Dr. İbrahim İŞİTAN
Arş. Gör. Sami BAYRAKÇI Yapım:
Arş. Gör. Yusuf BÜYÜKYILMAZ **Konya Kültür A.Ş.**

Yayın Takip:
Derya KARAKAYA

Tasarım&Grafik
Ali Rıza BÜYÜKVADİ

Aralık
2019

İMAM MÂTÜRİDÎ'NİN TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ VE ANADOLU TASAVVUF KÜLTÜRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dr. Ömer ÖZGÜL*

ÖZET

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî (ö. 333/944), Sâmânoğulları'nın Mâverâünnehir'e hâkim olduğu devirde yaşamıştır. Bugün Özbekistan'ın sınırları içinde bulunan Semerkant'ta doğan ve Türkler'in İslâmlaşma sürecinde yaşayan Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu İmam Mâtürîdî'nin, mütekellim, müfessir ve fakîh kimliğinin yanında bazı kaynaklarda tasavvufî yönüyle de ilgili bir takım kayıtlara rastlanmaktadır.

Kaynaklarda, hakkında menkıbeler aktarılmakta, Semerkant'ta Hızır ile görüştüğü nakledilmektedir. Necmeddin en-Nesefî'nin onun hakkında tasavvufî bir terim olan “kudvetü'l-ferîkayn” tabirini kullanması, onun zâhir ve bâtın ilimlerinde yetkin bir kişilik olduğunu çağrıştırmaktadır. İmam Mâtürîdî, tasavvufî eserlerde bir sûfî olarak zikredilmemiş olmasına rağmen Kelâbâzî'nin, onun Hakîm es-Semerkandî ile çok yakın arkadaş olduğunu zikretmesi kayda değer bir durumdur. Nitekim *Te'vilâtü'l-Kur'ân'da* Hakîm'den “nasihat” kelimesinin tanımını aktaran Mâtürîdî'nin, takvâya ulaşmanın yollarıyla ilgili olarak yaptığı açıklamalar önemli ölçüde tasavvufî bir karakter taşımaktadır.

İmam Mâtürîdî'nin özellikle zât-sıfat meselesine dair yorumu vahdet-i vücûd telakkisi açısından önem arz etmektedir. Mutezile, Allah'ın sıfatlarını kabul etmezken, İmam Mâtürîdî Allah'ın sıfatlarının bulunduğunu, Allah'ın zâtının aynı olmamakla birlikte zâtından ayrı olmadıklarını da söyleyerek daha sonraları Ahmed Yesevî'nin tasavvuf anlayışına tesir etmiştir.

Bu kelâmî yorumun Anadolu sûfilığının vahdet-i vücûd telakkisine uygun düşmesi, sûfîlerin insana ve yaratılmışa karşı büyük bir sevgi ve hoşgörü ile yaklaşmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla kitâbî İslâm'ın teşekkülünde büyük

---

* Diyanet İşleri Uzmanı. e-Posta: omerozgul27@gmail.com

bir rol oynayarak Türkler'in İslâmlaşma sürecine katkı sunan İmam Mâtürîdî'nin Anadolu'nun İslâmlaşmasında da fikrî yönden büyük payı olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada İmam Mâtürîdî'nin yetiştiği Semerkant'ta hâkim olan tasavvuf kültürünün onun çok yönlü ilmî şahsiyeti üzerindeki izleri yanında onun fikirlerinin Anadolu sûfilğine etkileri tespit edilmeye çalışılacaktır.

IMAM MATURIDI'S MYSTIC PERSONALITY AND HIS IMPACT

ON THE CULTURE OF ANATOLIAN MYSTICISM

Abstract

Abu Mansur Muhammad b. Muhammad b. Mahmud al-Maturidi al-Samarkandi (d. 333/944) lived in an era where the Samanids ruled Transoxania (Mâverâünnehir). Imam Maturidi who is the founder of the Maturidi madhab was born during the Islamization process of the Turks in Samarkand which is located today within the borders of Uzbekistan. Next to his indentity of being an mutekellim, mufassir and faqih, you can encounter some records from sources of his mystical aspect.

Legend is conveyed in our resources that he met with Khidr in Samarkand. Necmeddin en-Nesefi's use of the mystical term "qudwatul fariqayn" about him suggests that he is a competent person in the sciences of zâhir and bâtin. It is noteworthy that, although Imam Maturidi had not been mentioned as a Sufi in the mystical works, Kalabazi stated that he was a very close friend of Hakim as-Samarkandi. Indeed, the description conveyed by Maturidi of the term "nasihah" from Hakim in the *Ta'wilat al-Quran* carries a significant Sufistic character in terms of the ways of reaching piety.

Imam Maturidi's interpretation of especially the issue of Allah's essence and attributes is important in terms of the viewpoint of wahdat-i wujud. While Mu'tazila does not accept attributes of Allah, Imam Maturidi states that attributes of Allah exists, that it is not the same with the Allah essence but they are also not separate. This approach later effected Ahmad Yasawi's understanding of mysticism.

The fact that this interpretation was based on the manifestation of the names and attributes of Allah, in other words, the conformity of Anatolian Sufism with wahdat-i wujud has prepared the foundation of the Sufi's approach of showing great love and tolerance to humans and creations. Therefore, it can be said that

Imam Maturidi contributed greatly to the Islamization process of the Turks and played a significant role of the Islamization of Anatolia.

In this study, we will try to determine the effect of the mysticism culture in Samarkand where Imam Maturidi was raised on his multi-faceted scientific personality and his influence on Anatolian Sufism.

GİRİŞ

Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî (ö. 333/944), Mutezîle'nin Abbâsiler tarafından takibata uğradığı, hadîs taraftarlarının devlet tarafından desteklendiği, Şîî ve İsmâîlî fikirlerin yanısıra tasavvufî düşüncenin yaygınlık kazanmaya başladığı bir dönemde akıl ve vahiy arasında yaratılmak istenen bunalımı ve çatışmayı ortadan kaldırmaya ve akli tekrar dinî bilginin üretilmesinde en güvenilir kaynak olarak öne çıkarmaya çalışan bir âlimdir.⁴⁵⁴

Mâverâünnehir'de filizlenen İslâmlaşma hareketleri, Hoca Ahmet Yesevî (ö. 562/1166) ve İmam Maturidi gibi ilim ve gönül ehli mutasavvıf ve âlimler tarafından bütün Kafkasya, Orta Asya ve Anadolu'ya kadar uzanmıştır.⁴⁵⁵ IX. ve X. yüzyıldan itibaren İslâm'ın özellikle Orta Asya Türk kavimleri arasında süratle yayılmaya başlamasında, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmam Mâtürîdî'nin İslâm yorumunun Türklerin duygu, düşünce, kültür ve geleneklerine uygun düşmesinin büyük etkisi vardır. Zira Mâtürîdî'nin yaşamış olduğu bölgeler ve halklarının dini inançlarının temeli sayılabilecek örf, adet ve gelenekleri ile mütenasip sunulan bir İslâm akaid ve muamelâtının Türkler'in kitleler halinde İslâm'ı kabul edip benimsemelerini sağlamış olduğu bir vâkıdır.⁴⁵⁶

Hür düşünceye büyük değer veren İmam Mâtürîdî, dinî ve felsefî ilimlerde söz sahibi bir âlim olarak fikrî, itikadî ve ilmî alanlarda kurduğu sistemlikle Orta

---

⁴⁵⁴ Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", **İmam Maturidi ve Maturidilik: Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi**, Kitabiyat Yay., Ankara, 2003, s. 54.

⁴⁵⁵ Ömer Faruk Teber, "İslâmın Bir Din Olarak Benimsenmesi ve Yayılmasında Maturîdî'den Hoca Ahmet Yesevî'ye Vasat Bir Ümmet Projesi", **IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu: Hanefilik-Mâtürîdîlik**, Kastamonu, 2017, s. 248.

⁴⁵⁶ Teber, Vasat Bir Ümmet Projesi, s. 248.

Asya Müslüman Türk toplumunun zihniyet yapılanmasında öncü role sahiptir. İslâm düşüncesi içerisinde Hanefiliğin Mâverâünnehir ve Türkistan'da yayılmasında önemli görevler üstlenmiştir. Bu bağlamda İmam Mâtürîdî, Ahmed Yesevî ve onun hocası Yusuf Hemedânî'nin (ö. 535/1140) itikâdî görüşlerinin oluşmasında etkili olmuştur.⁴⁵⁷ Kur'an'ı merkeze alarak akıl ile nakil arasını uzlaştıran objektif ve analizci metodu⁴⁵⁸ ile Semerkant ve çevresinden başlayarak Hindistan ve Anadolu'yu da içerisine alan geniş bir coğrafyayı etkilemiş olması onu önemli kılmaktadır.⁴⁵⁹

İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ

İmam Mâtürîdî'nin tasavvufî bir kişiliği olup olmadığını tespit edebilmek için öncelikle yaşadığı ve yetiştiği çevreye bir göz atmak gerekmektedir. Mâtürîdî günümüz Özbekistan sınırları içindeki Semerkand'ın Mâtürîd kasabası veya köyünde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemesine rağmen, IX. asrın ortalarında yaklaşık olarak 248/862'de doğduğu tahmin edilmektedir. Doğduğu yerin ismiyle ünlenen Mâtürîdî⁴⁶⁰, 333/944 yılında vefat etmiş, cenazesi Semerkand'ın Cakerdîze mahallesindeki mezarlığa defnedilmiştir.⁴⁶¹

Coğrafi olarak Mâverâünnehir, Ceyhun (Amuderya) nehrinin doğusunda kalan bölgenin adıdır. Müslümanlar tarafından fethedildiği tarihten itibaren İslâm coğrafyasının kuzey-doğu sınırını oluşturmuştur. Bölge, Türkistan, Horasan, Harezm, Tahâristan ve Çin ile çevrilidir. Mâverâünnehir'in önemli merkezleri olan Buhara ve Semerkand, Horasan'ın Belh, Tirmiz, Nesef ve Nesâ gibi şehirleriyle

---

⁴⁵⁷ Mehmet Atalan, "Hanefilik ve Mâtürîdîliğin Bektâşilik Üzerindeki Etkileri", **KÜİFD**, Cilt: 1, Sayı: 1, Yıl: 2017/1, s. 41; Ömer Faruk Teber, "Türk Kültür Tarihinden Bir Kesit Bektâşi Geleneğinde Mâtürîdî İzler", **13. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi**, İstanbul, 2016, s. 86.

⁴⁵⁸ Mehmet Necmeddin Bardakçı, "Fakr ve Gınâ Terimleri Çerçevesinde Mâtürîdî'nin Zühud Anlayışı", **IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu: Hanefilik-Mâtürîdîlik**, Kastamonu, 2017, s. 460.

⁴⁵⁹ Talip Özdeş, "Mâtürîdî'nin Din ve Şeriat Anlayışı", **İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik-Milletlerarası Tartışmalı İlimi Toplantı**, İstanbul, 2012, s. 123.

⁴⁶⁰ Ali Duman, "İmam Mâtürîdî, Hayatı, Eserleri ve İslam Düşüncesindeki Yeri", **Hikmet Yurdu, İmam Matürîdî ve Matürîdîlik Özel Sayısı**, Yıl: 2, Sayı: 4, 2009, s. 111.

⁴⁶¹ Mustafa Bulut, "İmam Matürîdî, Hocaları ve Öğrencileri", **Hikmet Yurdu, İmam Matürîdî ve Matürîdîlik Özel Sayısı**, Yıl: 2, Sayı: 4, 2009, s. 139.

hem ilmî ve fikrî olarak, hem de sosyal hayatın icapları açısından devamlı bir ilişki içindedir. Bu durum, bölgeyi farklı kültür ve medeniyetlerin buluştuğu bir coğrafya haline getirmiştir.⁴⁶²

Mâtürîdî'nin ilmî ve kültürel çevresi olarak bilinen Mâverâünnehir bölgesi ortaçağ coğrafyacıları tarafından Bilâdü't-Türk veya Türkistan olarak kaydedilmiştir.⁴⁶³ İmam Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemde Semerkant dünyanın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri idi. Burada çeşitli din ve anlayışa mensup kişiler halka açık toplantılarda kendi dinî anlayışını serbest bir şekilde ifade ederdi. O dönemde Semerkant'ta Mu'tezile ve Kerrâmîlere ait on yedi medrese faaliyet göstermekteydi. Keza Maniheizm'in yıllık toplantıları da yine bu şehirde yapılmaktaydı.⁴⁶⁴

Semerkant bölgesiyle ilgili bilgi veren X. asır İslâm coğrafyacılarından İranlı âlim el-İstahrî Semerkant'tan övgüyle bahsetmektedir.⁴⁶⁵ Bu döneme canlılığını kazandıran en önemli hâdiselerden biri Mu'tezile, Kerrâmiye, Şia ve Hâricîler gibi Müslüman gruplar arasındaki keskin tartışmaların yoğunluğuydu. Sultanın organize ettiği tartışma meclislerinde Şâfililer ve Hanefîler arasında fıkıh ve usul-i fıkıh münazaralarının çokça yapıldığı kayıtlarda mevcuttur.⁴⁶⁶ Aynı şekilde Şia ile Kerrâmiye arasındaki itikadî tartışmalar bu meclislerde yapılmıştır.⁴⁶⁷

---

⁴⁶² Çağfer Karadaş, "Semerkand Hanefî Kelam Okulu Mâtürîdîlik -Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci-", **Usûl: İslâm Araştırmaları**, Sayı: 6, 2006, s. 61-62.

⁴⁶³ Türklerin yeni ihtida ettikleri bir dönemde bu coğrafyaya Müslümanlar tebliği için akın etmişlerdir. Bu gönül seferberliğinin ruhu Süfyân-ı Sevrî'nin şu cümlesinde saklıdır: "Türkistan'da ezan okumak Mekke'de namaz kılmaktan daha faziletlidir." Bkz. Mustafa Kara, "Tasavvuf Kültürünün Türkistan Macerasına Genel Bakış", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2001, s. 10.

⁴⁶⁴ Ahmet Ak, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik – Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı, İstanbul, 2012, s. 448.

⁴⁶⁵ Ebu İshak İbrahim b. Muhammed İstahrî, **el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Leiden, 1906, s. 393.

⁴⁶⁶ Özkan Açıkgöz, "Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf Alanında Hanefîlik, Maturidilik ve Yeseviliğin 'Türk Müslümanlığı' Zaviyesinden Tahlili", **Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 20, 2002, s. 34.

⁴⁶⁷ Şaban Ali Düzgün, **Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî: Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s. 12.

Bir taraftan bu bölgenin fikir özgürlüğü için en verimli ortamı sunması, diğer taraftan İslâm dünyasının başka bölgelerinde âlimlere büyük baskıların yapılmış olması, burayı bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Hallâc-ı Mansûr'un (ö. 309/922) Bağdat'ta öldürülmesinden sonra mutasavvıflar, daha güvenli bir yer arayışına girdiklerinde, yine bu bölgeyi tercih etmişlerdi. Aynı tarihlerde, Büveyhîlerin hâkimiyetine geçen Bağdat (m. 946) Şîî düşüncenin merkezi haline gelmeye başlayınca, alternatif bir ilim merkezi arayışına girilmiş, bu arayış da Semerkant'ı öne çıkarmıştır.⁴⁶⁸ Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemde bölgede Sünnîliği destekleyen Sâmânîler Hanedanlığının oluşturduğu özgürlük ortamı, İslâm düşüncesinin sonraki gelişim tarihine yön veren tarihsel bir belirleyiciliğe sahip olmuştur.

Bölgeye tasavvufî kültür açısından bakacak olursak, Aşağı Türkistan, Mâveraünnehir bölgesinde Buhara başta olmak üzere Semerkant ve Belh gibi şehirlerde zühd, verâ ve takvâyı esas alan sûfi nitelikli eğilimler bulunmaktaydı. Özellikle Semerkant'ta Hanefî çevre içerisinde Ömer en-Nesefî ve hocası Mekhûl en-Nesefî gibi zâhid kimliğiyle bilinen şahsiyetler bu coğrafyada tasavvufî cereyanların nüfuz ve etkisini ortaya koyması açısından önemlidir.⁴⁶⁹ Zira Mâveraünnehir bölgesi, eski İran ananelerini sinesinde saklayan Horasan sûfilik akımının da başlıca merkezlerinden biriydi.

IX. yüzyılda Hemedan, Nişapur ve Merv'de çok sayıda sûfinin yaşadığı görülmektedir. X. yüzyılda da Buhara ve Fergana'da sûfi nitelikli şahsiyetlere tesadüf edilmeye başlanmıştır. Önceden Horasan'a gelmiş olan Türklerden Mehmed Ma'şuk Tûsi, Emir Ali gibi bazı tanınmış sûfiler bu bölgede yetişmiştir. Buhara, Semerkand, Kaşgar gibi büyük İslâm merkezlerinden birçok fedakâr derviş Orta Asya'daki göçebe Türkler arasına yayılmıştır.⁴⁷⁰

---

⁴⁶⁸ Düzgün, **Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası**, s. 12-13. Ayrıca bkz. Ahmet Uğur, "Mâtürîdî'nin Zamanında İslam Alemine Kısa Bir Bakış", **Ebû Mansur Semerkandî Mâtürîdî Kongresi Tebliğleri**, Kayseri, 1986, s. 1-8.

⁴⁶⁹ Teber, *Vasat Bir Ümmet Projesi*, s. 252.

⁴⁷⁰ Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, 1984, s. 14.

İmam Mâtürîdî'nin yetişmesinde katkısı olan hocalarının pek çok olduğu zikredilse de kaynakların ittifakla kaydettikleri şunlardır: Ebu Nasr Ahmed b. El-Abbas el-İyazî, Ebu Bekr Ahmed b. İshak el-Cüzcanî el-Bağdadî, Muhammed b. Mukatil er-Râzî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Reca el-Cüzcanî, Nusayr b. Yahya el-Belhî.⁴⁷¹ Zikredilen bu hocalar zühd ve takvalarıyla maruf olmakla birlikte hiç birinin sûfî meşrep olmadığını söyleyebiliriz.

İmam Mâtürîdî, çok yönlü bir din âlimi olarak İslâmî ilimlerin hemen her alanında birçok eser vermiştir. Ancak ne yazık ki onun eserlerinden sadece ikisi şu an elimizde mevcuttur. Bu iki eserden ilki *Kitabü't-Tevhid*, diğeri ise ilk dirayet tefsirleri arasında sayılabilecek olan *Te'vilâtü'l-Kur'ân'dır*.⁴⁷² Kendisine aidiyeti kesin olan diğer 12 eseri çeşitli sebeplerle günümüze ulaşamamıştır. Bunlardan başka kendisine nispet edilen, ancak ona aidiyeti şüpheli olan 8 eser arasında *Pendnâme-i Mâtürîdî* isimli ahlak ve zühde dâir Farsça bir eser bulunmaktadır.⁴⁷³ Bu değerlendirmeler neticesinde kelim, mezhepler, tefsir, Kur'ân, usûl-i fıkıh ve fıkıh alanlarında pek çok eser yazan Mâtürîdî'nin tasavvuf alanında eser vermediğini görüyoruz.

Tasavvufî kültürün çok canlı olduğu bir ortamda yaşamış olmasına rağmen hocaları, talebeleri ve eserleri arasında İmam Mâtürîdî'nin sûfî bir kişiliğe sahip olduğunu düşündürecek bir kayda rastlanmasa da bazı ikincil kaynaklarda onun mütekellim, müfessir ve fakîh kimliğinin yanında tasavvufî yönüyle ilgili bir takım kayıtlara rastlanmaktadır. Nitekim Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî'nin *Usûlü'd-Din* adlı eserinde geçen şu kayıt buna bir örnektir:

---

⁴⁷¹ Bulut, **İmam Mâtürîdî, Hocaları ve Öğrencileri**, s. 140; Duman, **İmam Mâtürîdî**, s. 112; Ak, **Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı**, s. 442. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Ak, **Maturidi Kaynaklarda Maturidi ve Maturidilik**, (basılmamış doktora tezi), Ankara, 2006, s. 37-43.

⁴⁷² Duman, **İmam Mâtürîdî**, s. 112-14.

⁴⁷³ Geniş bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, "Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Mâtürîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya", **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik**, Ankara, 2003, s. 394; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, Çev. Bekir Topaloğlu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. XXIV-XXXI; Ahmet Ak, **Maturidi Kaynaklarda Maturidi**, s. 44-46.

*Ehl-i Sünnet ve 'l-Cemaat mezhebi üzere tevhid ilminde zâhid İmam Ebu Mansûr Mâtürîdî'nin bir kitabını görüp inceledim. Ebu Mansûr, Ehl-i Sünnet ve 'l-Cemaatin reislerindendi. Şeyh imam babam, cediti zâhid şeyh İmam Abdülkerim b. Musa'dan naklen onun kerametlerini bana hikâye etmiştir.*⁴⁷⁴

Bu rivayeti, onun halk nezdinde de önemli bir yere sahip olduğunun göstergesi olarak almak daha doğru gözükmektedir. Çünkü Mâtürîdî'nin sûfluk yönüne dair şu ana kadar ciddi bir bilgiye ulaşmış değiliz. Dolayısıyla buradaki kerametın zühd ve takva sahibi bir kimse olması dolayısıyla halk nazarında önemli ölçüde manevî bir itibara sahip olduğu şeklinde anlaşılması daha isabetli gözükmektedir. Çünkü o dönem âlimlerinin genellikle zühd ve takvaya önem verdikleri bilinmektedir.⁴⁷⁵

Necmeddin en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) aktardığına göre, Mâtürîdî'nin Semerkant'taki Ribât-ı Deşt'te Hızır'ı gördüğüne ve duasını aldığına dair bir kayıt mevcuttur.⁴⁷⁶ Bundan başka Necmeddin en-Nesefî'nin onun hakkında Kudvetü'l-Ferîkayn tabirini kullanması, Mâtürîdî'nin hem zâhir hem de bâtın ilimlerinde üstün bir dereceye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Mâtürîdî'nin hakikat ilmi ile rızıklandırıldığı⁴⁷⁷ belirtmesi, onun herkes tarafından örnek alınabilecek bir düzeyde âlim ve ârif olduğunu göstermektedir.

Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501), tasavvuf ehlinin menkıbelerine dâir kaleme aldığı *Nesâyimü'l-Mahabbe* isimli eserinde İmâm Mâtürîdî'ye özel bir bölüm ayırmış ve onun bir kerâmetini nakletmiştir.⁴⁷⁸ İmam Mâtürîdî'nin sonraki dönemlere ait eserlerde kerâmet sahibi bir sûfi gibi gösterilmesi, Orta Asya'da zamanla birçok

---

⁴⁷⁴ Ak, Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı, s. 441.

⁴⁷⁵ Karadaş, Semerkand Hanefi Kelam Okulu Mâtürîdîlik, s. 94-95.

⁴⁷⁶ Necmeddin en-Nesefî, **el-Kand fi Ulemâi Semerkand**, Tah.: Yusuf el-Hâdî, Tahran, 1999, s. 141, 262.

⁴⁷⁷ Nesefî, el-Kand fi Ulemâi Semerkand, s. 425.

⁴⁷⁸ Bir keramet olarak değerlendirilmesi başka sıkıntılara yol açabilecek olan bu rivayet için bkz. Alî-şîr Nevâyî, **Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve**, Ankara, 1996, s. 392-393.

Hanefi-Mâtürîdî âlimin tasavvufa sempatiyle yaklaşması sonucu oluşan atmosferle açıklanabilir. Öte yandan Kelâbâzî'nin muâmelât konusunda eser yazan sûfiler arasında zikrettiği Hakîm es-Semerkindî'nin, İmam Mâtürîdî'nin yakın arkadaşı olması, aralarında fikir alışverişi olabileceğini akla getirmektedir.⁴⁷⁹ Bununla birlikte tasavvufun terminolojisi içerisinde önemli yer tutan zühd, fakr, verâ ve takvâyı içselleştiren Mâtürîdî'nin hayat tarzı hakkındaki bilgiler dikkatle incelendiğinde sünnî sûfi zümreler tarafından insanı ahlâkî kemâle ulaştırmak gayesiyle yapılan uygulamaları benimsediği görülür. Bunun en çarpıcı örnekleri Kur'an-ı Kerim'de geçen bu terimler hakkında açıklamalarda bulunduğu *Te'vîlâtü'l-Kur'an'da* yer almaktadır. Nitekim Hakîm'den “*nasihat*” kelimesinin tanımını aktaran Mâtürîdî'nin takvâyâ ulaşmanın yollarıyla ilgili olarak yaptığı açıklamalar önemli ölçüde tasavvufî bir karakter taşımaktadır.⁴⁸⁰

Tasavvufî çevrelerde hadîs-i şerif olarak kabul edilen “*Kendini bilen rabbini bilir*” şeklindeki anlayışın güzel bir yaklaşım olduğunu belirten Mâtürîdî, aslında maddî ve manevî yeteneklerini tanıyan kişinin, söz konusu telâkkiden hareketle, hem kendinin hem de evrenin ilim, kudret ve irade sahibi bir varlık tarafından yaratıldığının, bu yaratıcının zihnî ve nesnel hiçbir varlığa benzemediğinin bilincine ulaşabileceği kanaatindedir. Öte yandan onun, söz konusu veciz sözün bazı bilginler tarafından “*gizli nefsinin tanıyan rabbini de tanımış olur*” şeklinde de yorumlandığını nakletmesi ve bu yorumu güzel bir yaklaşım olarak nitelemesi, onun, tasavvufî anlayışlara kapalı olmadığını göstermektedir.⁴⁸¹

İmam Mâtürîdî'ye göre dinin bilinmesi için nakil ve akıl aynı derecede esas teşkil etmektedir. Dinin öğrenilmesinde başvurulacak vasıtalar iki olup, bunlardan

---

⁴⁷⁹ Necdet Tosun, “Mâtürîdiyye ve Tasavvuf İlişkisi,” **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Yıl: 17, Sayı: 38, 2016, s. 49. Arkadaşı Hakîm es-Semerkindî'nin zâhid ve sûfi olarak nitelendirilip zühd ve özellikle takvâyâ ulaşma yolları konularında verdiği tasavvufî mahiyet arzeden bilgiler ile kendisinin son derece müttakî bir âlim olduğunu vurgulayan ifadelerle rağmen Mâtürîdî'nin tasavvufî ile ilgili eserlerde yer almaması onun keşf ve ilhamı bilgi vasıtası olarak kabul etmeyişi ile ilgili olabilir. Bkz. Bardakçı, **Fakr ve Gınâ**, s. 460-61.

⁴⁸⁰ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'an**, Haz: Ali Haydar Ulusoy, İstanbul, 2008, Cilt: II, s. 419-423.

⁴⁸¹ Mustafa Karıcı, **Mâtürîdî'ye Göre Zat-Sıfat İlişkisi**, (basılmamış yüksek lisans tezi), Kayseri, 2012, s. 124.

birisi nakil, diğeri de akıldır.⁴⁸² Mâtürîdî'ye göre, sûfilerce irfânî bilginin kaynaklarından kabul edilen keşf ve ilham ise bilgiyi elde etmenin yollarından değildir.⁴⁸³ O, *Kitâbu't-Tevhîd* isimli eserinde ilhamı bilgi kaynağı olarak kabul edenleri eleştirmiştir.⁴⁸⁴

Ömrünü sapkın fırka mensupları ve İslâm'ın diğeri düşmanları ile entelektüel seviyede mücadele içerisinde geçiren Mâtürîdî, sûfiler arasındaki sapkınlıklardan ötürü tasavvuf zümrelerine karşı da mesafeli durmuştur. Ancak kurumsal olarak tasavvufa karşı olumlu ya da olumsuz sözlerine rastlayamadığımız Mâtürîdî, mütekaşşif ve mütezehhid olarak isimlendirdiği, tasavvufun hakikatinden çok şekline bağlı sözde sûfilere sert bir şekilde tenkit etmiştir. Dolayısıyla samimi dindarlığı, zühd ve takvâyı, verâ ve ihlâsı özümsemiş zâhid ve sûfilere bir tenkit yöneltmeyen Mâtürîdî, kılık kıyafetle, yemeyi ve içmeyi azaltmakla zühd yaptığını zanneden sahte sofuları eleştirmiştir.⁴⁸⁵

ANADOLU TASAVVUF KÜLTÜRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

İmam Mâtürîdî'nin adına nispet edilen Mâtürîdî Mezhebinin yaygınlaşması, Moğolların Mâveraünnehir'e yönelik saldırı ve işgalleri sonrasında burada yaşayan ulemanın batıda Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu coğrafyasına yönelmeleri, güneyde ise Hint Alt kıtasına intikalleri ile gerçekleşmiştir. Bu durum, Mâtürîdîliğin özellikle batıda Osmanlı ve güneyde Babürlü coğrafyasında hâkim bir mezhep olmasını sağlamıştır. Bu bölgelerdeki Hanefî ulemanın kendilerini itikadî olarak

---

⁴⁸² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 4; bkz. Sıddık Korkmaz, "Mâtürîdî Öğretisinin Yesevî Sufiliğindeki Yansımaları," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 84, 2017, s. 50.

⁴⁸³ Ahmet AK, "Maturidi Âlimlere Göre İlhamın Bilgi Kaynağı Olması Sorunu," *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:5, Sayı: 2, 2014, s. 132-135, 143.

⁴⁸⁴ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd (Ar)*, Tah. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi, D.İ.B. Yay., Ankara, 2018, s. 83.

⁴⁸⁵ Mâtürîdî ile devrin önde gelen sûfilerinden Muhâsibî ve Mekkî, tasavvuf çevrelerinde sûfî olmadıkları halde onların giysilerini giyerek dervişliğe özenenlerin zühd ve tasavvuftan uzak oldukları noktasında ortak bir kanaate sahiptir. Serrâc, Kelâbâzî, Kuşeyrî ve Hucvirî gibi sûfiler yazdıkları eserlerin önsözlerinde, bu tür sözde sûfilerin varlığına dikkat çekmişler ve onlardan uzak durulmasını öğütlemişlerdir. Bkz. Bardakçı, *Fakr ve Gınâ*, s. 467.

Eş'arîliğe değil de Mâtürîdîliğe nispet etmeleri mezhebin cihanşümül bir karakter kazanmasına yardım etmiştir.⁴⁸⁶

Fıkıhta Hanefilik, kelimada Mâtürîdîlik ve tasavvufta Yesevîlik Anadolu'yu etkileyen ekollerdir. Zira bilindiği üzere Türkler, İslâm'ın fikhî muhtevasını Hanefilik yorumundan, kelamla ilgili meselelerini Mâtürîdîlik ekolünden ve tasavvufta ilgili inceliklerini de ilk olarak Yesevîlikten öğrenmişlerdir. Her ne kadar Yesevîlik, kronolojik sıralama olarak diğer iki kaynaktan daha sonra ortaya çıkmışsa da Türkler, kitabî İslâm da diyebileceğimiz, Hanefilik ve Mâtürîdîliğin muhtevasını dahi sözlü geleneği kullanan Yesevîlik vasıtasıyla öğrenmişlerdir.⁴⁸⁷

Mâveraünnehir'in itikadî haritasına baktığımız zaman karşımıza Mâtürîdîlik çıkar. Bu sebeple Hoca Ahmet Yesevî'nin yaşadığı dönemde bu bölge, Hanefiyyü'l-mezheb Mâtürîdiyyü'l-itikad'dır. Zira Yesevî'nin tahsil gördüğü Buhara'da Eş'arî kelam anlayışı üzerine eğitim veren Nizamiye medreseleri henüz açılmamış, Hanefî-Mâtürîdî çizgideki tedrisat devam etmiştir. Bu nedenle tasavvufî bir terbiye alan Yesevî'nin yetiştiği devirde kaleme alınmış kelam kitaplarında ve geniş kitlelere hitap eden itikadî risalelerde Hanefî geleneğin çerçevesini çizdiği Sünnîlik esastır. Buradan hareketle Hoca Ahmet Yesevî'nin hikmetleriyle Mâtürîdîliği birleştirmek mümkün hale gelir.⁴⁸⁸ Hanefî-Mâtürîdî geleneğe mensup Yusuf el-Hemedânî'nin öğrencisi ve halifesi olan Hoca Ahmet Yesevî, Buhara'dan Yesi şehrine dönerek irşad faaliyetlerinde bulunmuş, çevresindeki geniş Türk topluluklarını irşad etmiştir. Öyle ki Yesevîlik, kurumsal anlamda Mâveraünnehir

---

⁴⁸⁶ Karadağ, **Semer kand Hanefî Kelam Okulu Mâtürîdîlik**, s. 100. Ebu'l-Muîn en-Nesefî, dönemdeki Mâtürîdî coğrafya hakkında şu bilgileri vermektedir: Başta Semerkand ve Buhârâ olmak üzere bütün Maveraünnehir ve en uzak Türk serhat boyları ile Merv ve Belh'in içinde bulunduğu Horasan'ın büyük bir kısmı, Mâtürîdî düşüncenin yayıldığı yerlerdir. Bkz. Ebü'l-Muîn en-Nesefî, **Tebîrâtü'l-Edille**, (nşr. Claude Salame), Dimaşk, 1990, Cilt: 1, s. 355-360.

⁴⁸⁷ Açıkgöz, Hanefilik, Maturidilik ve Yesevîliğin Türk Müslümanlığı Zaviyesinden Tahlili, s. 25-27.

⁴⁸⁸ Rıdvan Özdiç, "Ahmed Yesevî'de İtikadî Unsurlar", **I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu**, Ankara, 2016, s. 655-56.

bölgesinde yaşayan Müslüman Türk kitlelerinin ilk tarikatı olarak dönemin diğer tasavvufî teşekküllerine karşı sosyo-kültürel bir hâkimiyet elde etmiştir.⁴⁸⁹

Bu yapıyla Yesevîlik, Türkistan ve Anadolu'da kurulup yaygınlık kazanan bütün tarikatlarla ve tasavvufî ekollere doğrudan veya dolaylı olarak tesir etmiştir. Yeseviyye'den sonra Mâveraünnehir'de ortaya çıkan dört ana tarikat ise şunlardır: Kübreviyye, Çeştiyye, Nakşibendiyye ve Halvetiyye.⁴⁹⁰ 1071'den sonra Halvetîlik ve Nakşibendîlik zamanla Anadolu ve Rumeli topraklarında tutunacak, yaygınlaşacak; Kübrevîlik ise Yesevîlik gibi tutunamayacaktır. Çeştiyye ise daha çok Güney Asya'da hizmet alanı bulacaktır.⁴⁹¹ Mâtürîdîliğin kelâmî yönü Nakşibendîliğin şehirli ve eğitilmiş kesimlerinde temsil edilirken akide formu daha çok kırsal kesimde yaygın olan Yesevîlik ve onun Anadolu'daki mirasçısı olan Bektaşîlik gibi tarikatların görüşlerini etkilemiştir.⁴⁹²

Hint Alt kıtası âlimleri arasında da Mâtürîdîliğin mezhep olarak görüldüğü, o bölgenin önemli sufi temsilcilerinden İmam Rabbânî Ahmed es-Sirhindî'nin (ö. 1034/1624) *el-Mektubât* adlı eserindeki itikatla ilgili mektuplarının muhtevalarından anlaşılmaktadır. Söz konusu mektuplara bakıldığında itikat çizgisinin bütünüyle Mâtürîdî inanç esasları doğrultusunda olduğu görülür.⁴⁹³ Öte yandan o, *Rabbânî İlhamlar* adıyla Türkçe'ye çevrilen *Mebde ve Mead Risalesi*'nde, "*Hanefî ve Mâtürîdî Mezheplerinin Fazileti*" başlığı ile özel bir

---

⁴⁸⁹ Teber, *Vasat Bir Ümmet Projesi*, s. 252.

⁴⁹⁰ Kara, *Tasavvuf Kültürünün Türkistan Macerasına Genel Bakış*, s. 10-11.

⁴⁹¹ Ancak bu tespit, Yesevî ve Kübrevî dervişlerinin Anadolu'ya gelmedikleri şeklinde anlaşılmamalıdır. Yesevî ocağından feyz alan birçok mutasavvıf Anadolu'ya geldiği gibi Necmüddin Kübrâ'nın yanında yetişen Necmüddin Dâye, meşhur Farsça eseri *Mirsâdu'l-İbâd'ı* Anadolu'da kaleme almıştır. Evliya Çelebi, Osmanlı topraklarındaki bazı Yesevî dergâhlarını tanıtmıştır. Sadettin Nüzhet Ergun ise İstanbul'da bulunan üç Özbek tekkesinde Yeseviyyeye has olan "zıkr-i erre" yapıldığını ve Ahmed Yesevî'nin güftelerinin okunduğunu söylemektedir. Bkz. Kara, **Tasavvuf Kültürünün Türkistan Macerasına Genel Bakış**, s. 11.

⁴⁹² Hasan Onat, "Ahmet Yesevî-Hacı Bektaş Veli Çizgisinde Velâyetnâme'nin Anlam ve Önemi Hakkında", **Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektâş Velî Sempozyumu**, 17-18 Ağustos 2009 - Nevşehir, AKDITYK Yayını, Ankara, 2010, s. 142.

⁴⁹³ Karadağ, *Semerkand Hanefî Kelam Okulu Mâtürîdîlik*, s. 98.

bölüm ayırmıştır.⁴⁹⁴ İmâm-ı Rabbânî'nin Mâtürîdiyye mezhebine sıkıca bağlı olması ve onu övmesi, kendisinden sonraki Nakşbendî mensuplarının bu mezhebe daha fazla önem atfetmesinde etkili olmuştur.⁴⁹⁵

Türkistan bölgesi bu tasavvufî mekteplere zemin teşkil ettiği gibi Anadolu'da kurulan iki büyük tarikatın mimarını da yetiştirmiştir: Mevlana Celaleddin-i Rûmî (ö. 672/1273) ve Hacı Bektaş-ı Velî (ö. 669/1271). Bu sufilerin adına izafetle kurulan Mevlevîlik ve Bektaşîlik asırlardan beri din ve kültür hayatımızın en güçlü menbalarından ikisini teşkil etmiştir.⁴⁹⁶

Anadolu'daki tarikatları etkileyen Hanefî-Mâtürîdî din yorumunun, Anadolu tassavvuf kültürü üzerinde ne derece etkili olduğunu görmek için her iki anlayışın din-şeriat, iman-amel ve zat-sıfat ilişkisi konularındaki yaklaşımlarına bakmak yeterli olacaktır. Zira İmam Mâtürîdî eserlerinde din-şeriat ayrımı yaparak mahiyeti itibariyle bireysel imanı önemsemiştir.⁴⁹⁷ Bu anlamda “din” sabit, evrensel ve değişmezken; şeriat, yani bu evrensel dinin değişik zamanlarda farklı toplumlara peygamberler aracılığıyla tebliğ edilmesi ise değişmektedir. İlahî din mensupları arasında din birliğinin de ötesinde bir iman birliği vardır. Ancak, bu iman birliğinin günlük hayata yansımaya şeriatler engel olur. Dolayısıyla, din birleştirici iken, şeriatler ayırıcı bir özelliğe sâhiptir.⁴⁹⁸ İmam Mâtürîdî, Hak dinin esasen tek olmasına rağmen dünyada farklı inançların bulunmasını gökten inen su sembolizmiyle şu şekilde izâh eder:

*Hak din gökten inen suya benzer. Tıpkı gökten tek tür
su indiği gibi, aslında gönderilen din de birdir; fakat*

---

⁴⁹⁴ İmam-ı Rabbânî, **Rabbânî İlhamlar-Mebde ve Mead**, Çev. Necdet Tosun, İstanbul, 2005, s. 80-81.

⁴⁹⁵ Nakşbendî şeyhlerinden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1242/1827) *el-Ikdü'l-cevherî fi'l-fark beyne kesbeyi'l-Eş'arî ve'l-Mâtürîdî* isminde bir eser kaleme alarak kelâmdaki insanın irâde-i cüz'iyyesi ve kesb meselesi hakkında Mâtürîdî ve Eş'arî âlimlerinin yaklaşımları arasındaki farkları izah etmiştir. Tosun, **Mâtürîdiyye ve Tasavvuf İlişkisi**, s. 52-53.

⁴⁹⁶ Kara, *Tasavvuf Kültürünün Türkistan Macerasına Genel Bakış*, s. 10-11.

⁴⁹⁷ Teber, *Vasat Bir Ümmet Projesi*, 246.

⁴⁹⁸ Hanifi Özcan, **Mâtürîdî'de Dînî Çoğulculuk**, İstanbul, 1995, s. 23.

insanlar farklı dinlere ve mezheplere sâhiptirler. Hâlbuki kendisine uyulması emredilen din bir tanedir. Su gökten temiz ve eşit olarak indiği halde, indiği toprağın bileşiminde bulunan unsurların renginin, tadının ve kokusunun değişik olması, suyun da tadını, rengini, kokusunu değiştirir... Eğer yeryüzünün her tarafı aynı durumda olsaydı, su değişmezdi, dolayısıyla kullananlar da farklı değil, aynı suyu kullanırlardı. Tıpkı bunun gibi, din de değiştirilmeseydi, her yerde aynı din olurdu. Dolayısıyla dinin mensupları da bir ve aynı ümmet olurdu.⁴⁹⁹

Bu anlayışın Hoca Ahmet Yesevî, İbn Arabî (ö. 638/1240) ve Mevlânâ'da aynı şekilde mevcut olduğunu görüyoruz. Bu yaklaşım sayesinde diğer din mensupları ötekileştirilmemiş ve İslâm'ı kabul etmeleri daha kolay olmuştur.⁵⁰⁰

İmam-ı Âzam'dan İmam Mâtürîdî'ye, Hoca Ahmet Yesevî'den de Anadolu'nun aydınlık meşalelerine can veren bu gelenek, ameli imana dâhil etmeyerek mürtekb-i kebirenin küfrünü reddetmiş böylece tarihte İslâm toplumlarının birbirleri ile çatışmalarının muharrîk sebebi olan bu anlayışın dinî değil, siyasî bir söylem olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁰¹ Mâtürîdî akaid sisteminin Anadolu sufiliğindeki en önemli yansımalarından birisi günahkâr bir kimsenin mü'minlik sıfatını koruyup korumadığı meselesidir. Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'den devralmış olduğu iman-amel ayrımı sayesinde Anadolu sufiliğinde günah işleyen bir

---

⁴⁹⁹ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, Topkapı Sarayı ve Müzesi Kütüphanesi, no:180, Varak 309'den aktaran Özcan, **Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk**, s. 99.

⁵⁰⁰ Sûfîlerin din ve şeriat konusuna yaklaşımları hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Özgül, **Sûfîlerin Gayr-i Müslimlere Bakışı**, (basılmamış doktora tezi), İzmir, 2018, s. 14-25, 112-168.

⁵⁰¹ Teber, Vasat Bir Ümmet Projesi, s. 247.

kimsenin işlemiş olduğu günahına tövbe ederek yeniden Müslümanca yaşantısına dönebileceği anlayışı hayat bulmuştur.⁵⁰²

Önemine binaen şunu belirtmek gerekir ki, kelâm ilmi ile mezhepler tarihi disiplininin oluşmasında büyük rol oynayan iman-amel münasebeti ve dolayısıyla tekfir konusunda İmâm Mâtürîdî'nin getirdiği “amelü'l-kalb” çözümü hâlâ orijinalitesini korumaktadır. Buna göre dinin iman esaslarını samimiyetle benimseyen kimse Allah'a, rasûlüne ve müslüman topluma yönelik sevgi ve bağlılığı devam ettiği sürece işlediği günahlar sebebiyle dinden çıkmış olmaz. Bu noktada kalbin barındırdığı sevgi onun ameli, yani amel-i sâlih konumunda bulunur. Mâtürîdî'nin bu toleranslı görüşü İslâmiyet'in özellikle Türk dünyasında yayılıp güç kazanmasında büyük rol oynamıştır. Anadolu tasavvuf geleneğini de etkileyen bu anlayış asırlar boyu dinin yayılmasına hizmet etmiştir.⁵⁰³

Üçüncü ve Anadolu sûfililiği açısından en önemli olanı ise, Mâtürîdîliğin zat-sıfat ilişkisinin vahdet-i vücûd anlayışına zemin hazırlamış olmasıdır. Mâtürîdî, Allah'ın sıfatlarının bulunduğunu, fakat bunların Allah'ın Zatından ayrı olmadıklarını kabul etmiş ve varlıkta birlik, diğer bir ifadeyle, vahdet-i vücûd telakkisine uygun bir yorum getirmiştir. Bu yorum, daha sonra Ahmed Yesevî'nin, İbn Arabî'nin ve Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışına büyük etki yapmış, onların insana ve yaratılmışa karşı büyük bir sevgi ile yaklaşmalarına zemin hazırlamıştır. Bu da beraberinde muhatabını hak bilme ve ona göre tavır alma gibi tasavvufi bir telakkiyi beraberinde getirmiştir.⁵⁰⁴

SONUÇ

Mütekellim, müfessir ve fakih kimliği bulunan İmâm Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin yaşadığı ve yetiştirdiği çevreyi incelediğimizde, o dönemde Semerkand ve yöresi diğer dinî ilimlerde olduğu gibi çok canlı bir tasavvuf hareketine sahne olmasına

---

⁵⁰² Korkmaz, Mâtürîdî Öğretisinin Yesevî Sufiliğindeki Yansımaları, s. 53.

⁵⁰³ Bekir Topaloğlu, “İmâm Mâtürîdî'nin Temel İslam Bilimlerindeki Yeri”, **İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik – Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı**, İstanbul, 2012, s. 40.

⁵⁰⁴ Açıkgöz, Hanefilik, Maturidilik ve Yeseviliğin Türk Müslümanlığı Zaviyesinden Tahlili, s. 36.

rağmen ne hocaları, ne eserleri, ne de talebeleri arasında onun tasavvufa temayül ettiğini düşündürecek bir kayda rastlanmıştır.

Bununla birlikte tasavvufun terminolojisi içerisinde önemli yer tutan zühd, fakr, verâ ve takvâ konusunda teferruatlı bir mâlumata sahip olan Mâtürîdî'nin, hayat tarzı hakkındaki bilgiler dikkatle incelendiğinde sünnî sûfî zümreler tarafından insanı ahlâkî kemâle ulaştırmak gayesi güden uygulamaları benimsediği görülür.

Sonraki dönemlerde yazılan eserlerde onun kerâmet sahibi bir zât olduğunun kabul edilmesi, İmam Mâtürîdî'nin Orta Asya'da yaşayan mutasavvıflar tarafından benimsendiği şeklinde yorumlanabileceği gibi, onun şahsî hayatında zühd ve tasavvufa meyilli bir âlim olduğu şeklinde de yorumlanabilir.

Necmeddin Nesefî'nin, onun hakkında *Kudvetü'l-Ferîkayn* tabirini kullanması, Mâtürîdî'nin hem zâhir hem de bâtın ilimlerinde üstün bir dereceye sahip olduğunu düşündürmektedir.

Bütün bu açıklamaların sonunda, İmam Maturidi'nin *Kitâbu't-Tevhîd* isimli eserinde ilhamı bilgi kaynağı olarak kabul edenleri eleştirmiş olması, onun tasavvufi bir kişiliğe sahip olmadığına delil niteliğindedir. Ona göre tasavvufun en ayırıcı bilgi kaynağı olan ilham, bilgiyi elde etmenin yollarından birisi değildir.

Samimi dindarlığı, zühd ve takvâyı, verâ ve ihlâsı özümsemiş zâhid ve sûfilere bir tenkit yöneltmeyen Mâtürîdî, kılık kıyafetle, yemeyi ve içmeyi azaltmakla zühd yaptığını zanneden sahte sofuları mütekaşşif ve mütezehhid olarak isimlendirip tenkit etmiştir.

Tasavvufi bir şahsiyete sahip olduğunu söylemenin zor olduğu İmam Mâtürîdî'nin önemi, sünnî tasavvuf kültürü üzerinde bıraktığı etkide yatmaktadır. Maverâünnehir'de İslâmlaşma hareketleri İmam Mâtürîdî ve Hoca Ahmet Yesevî gibi ilim ve gönül ehli mutasavvıf ve âlimler tarafından bütün Kafkasya, Orta Asya ve Anadolu'ya kadar uzanmıştır. Zira Yesevîlik, Türkistan ve Anadolu'da kurulup yaygınlık kazanan bütün tarikatları ve tasavvufî ekolleri doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir.

Mâtürîdîlik, Anadolu tasavvuf kültürünü din-şeriat, iman-amel ayırımı ve zat-sıfat ilişkisi gibi temel konularda etkilemiştir. Bu kelâmî yorumun, Anadolu

sûfilîğinin vahdet-i vücûd telakkisine uygun düşmesi, sûfilîlerin insana ve yaratılmışıya karşı büyük bir sevgi ve hoşgörü ile yaklaşmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla kitâbî İslâm'ın teşekkülünde büyük bir rol oynayarak Türkler'in İslâmlaşma sürecine katkı sunan İmam Mâtürîdî'nin, Anadolu'nun İslâmlaşmasında da fikrî yönden büyük payı olduğu söylenebilir.

İmam Mâtürîdî, özellikle dinin inançla ilgili kısımlarını, ne Haricîler gibi zâhirî/literal anlamda ne de Şiîler gibi bâtinî/ezoterik çizgide yorumlamıştır. O, Kur'an ve Sahih Sünnet çerçevesinde akıl ve nakil dengesini esas alan bir teoloji geliştirmiştir. Bu bağlamda günümüzün akli ihmal edip sadakati kutsayan tasavvuf hareketlerinin akıl ile nakil arasında önemli bir denge kurmuş olan Mâtürîdîlik mirasına sahip çıkarak yeni bir irfanî dirilişe ihtiyaçları olduğu aşikârdır.

KAYNAKÇA

ATALAN, Mehmet, "Hanefîlik Ve Mâtürîdîliğin Bektâşîlik Üzerindeki Etkileri", **KÜİFD**, Cilt: 1, Sayı: 1, Yıl: 2017/1, ss. 25-47.

AÇIKGÖZ, Özkan, "Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf Alanında Hanefîlik, Maturidilik ve Yesevilîğin 'Türk Müslümanlığı' Zaviyesinden Tahlili", **Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 20, 2002, ss. 25-54.

AK, Ahmet, "Mâtürîdîliğin Ortaya Çıkışı", **İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik – Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı**, İstanbul, 2012, ss. 435-451.

_____, **Maturidi Kaynaklarda Maturidi ve Maturidilik**, (basılmamış doktora tezi), Ankara, 2006.

_____, "Maturidi Âlimlere Göre İlhamın Bilgi Kaynağı Olması Sorunu," **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:5, Sayı: 2, 2014, ss. 129-146.

BARDAKÇI, Mehmet Necmeddin, "Fakr ve Gınâ Terimleri Çerçevesinde Mâtürîdî'nin Zühd Anlayışı", **IV. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Veli Sempozyumu: Hanefîlik-Mâtürîdîlik**, 05-07 Mayıs 2017, ed. Cengiz Çuhadar, Mustafa Aykaç ve Yusuf Koçak, Kastamonu, 2017, ss. 454-468.

BULUT, Mustafa, "İmam Mâtürîdî, Hocaları ve Öğrencileri", **Hikmet Yurdu, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Özel Sayısı**, Yıl: 2, Sayı: 4, 2009, ss. 137-145.

DUMAN, Ali, "İmam Mâtürîdî, Hayatı, Eserleri ve İslâm Düşüncesindeki Yeri", **Hikmet Yurdu, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Özel Sayısı**, Yıl: 2, Sayı: 4, 2009, ss. 109-126.

DÜZGÜN, Şaban Ali, Semerkant İlim Havzası ve Mâtürîdî: Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011.

İSTAHRÎ, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed, **el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Leiden, 1906.

İMAM-I RABBÂNÎ, **Rabbânî İlhamlar-Mebde ve Mead**, Çev. Necdet Tosun, İstanbul, 2005.

KARA, Mustafa, “Tasavvuf Kültürünün Türkistan Macerasına Genel Bakış”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:10, Sayı: 1, 2001, ss. 9-31.

KARADAŞ, Cağfer, “Semerkand Hanefî Kelam Okulu Mâtürîdilik -Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci-”, **Usûl: İslâm Araştırmaları**, Sayı: 6, 2006, ss. 57–100.

KARCI, Mustafa, **Mâtürîdî'ye Göre Zat-Sıfat İlişkisi**, (basılmamış yüksek lisans tezi), Kayseri, 2012.

KORKMAZ, Sıddık, “Mâtürîdî Öğretisinin Yesevî Sufiliğindeki Yansımaları,” **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı: 84, 2017, ss. 47-60.

KÖPRÜLÜ, Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1984.

KUTLU, Sönmez, “Ebû Mansûr Mâturidî ve Mâturidî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya”, **İmam Mâturidî ve Mâturîdilik**, Ankara, 2003, ss. 385-432.

_____, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, İmam Maturidi ve Maturidilik: Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi, Kitabiyat Yay., Ankara, 2003.

MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed, **Kitâbü't-Tevhîd**, Çev. Bekir Topaloğlu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

_____, **Kitâbü't-Tevhîd (Ar)**, Tah. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi, D.İ.B. Yay., Ankara, 2018.

_____, **Te'vilâtu'l-Kur'an**, Haz: Ali Haydar Ulusoy, İstanbul, 2008.

NESEFÎ, Ebü'l-Muîn, **Tebsiratü'l-Edille**, (nşr. Claude Salame), Dimaşk, 1990.

NESEFÎ, Necmeddin, **el-Kand fi Ulemâi Semerkand**, tahkik: Yusuf el-Hâdî, Tahran, 1999.

NEVÂYÎ, Alî-şîr, Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve, Ankara, 1996.

ONAT, Hasan, “Ahmet Yesevî-Hacı Bektaş Veli Çizgisinde Velâyetnâme'nin Anlam ve Önemi Hakkında”, **Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektâş Veli**

Sempozyumu, 17-18 Ağustos 2009 - Nevşehir, AKDITYK Yayını, Ankara, 2010, ss. 135-142.

ÖZCAN, Hanifi, **Mâtürîdî’de Dînî Çoğulculuk**, İstanbul, 1995.

ÖZDEŞ, Talip, “Mâtürîdî'nin Din ve Şeriat Anlayışı”, **İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik – Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı**, İstanbul, 2012, ss. 123-137.

ÖZDİNÇ, Rıdvan, “Ahmed Yesevî’de İtikadî Unsurlar”, **I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu**, Ankara, 2016, ss. 649-658.

ÖZGÜL, Ömer, **Sûfilerin Gayr-i Müslimlere Bakışı**, (basılmamış doktora tezi), İzmir, 2018.

TEBER, Ömer Faruk, “İslâmın Bir Din Olarak Benimsenmesi ve Yayılmasında Maturîdî’den Hoca Ahmet Yesevî’ye Vasat Bir Ümmet Projesi”, **IV. Uluslararası Şeyh Şa’ban-ı Veli Sempozyumu: Hanefilik-Mâtürîdîlik**, 05-07 Mayıs 2017, ed. Cengiz Çuhadar, Mustafa Aykaç ve Yusuf Koçak, Kastamonu, 2017, ss. 246-255.

_____ “Türk Kültür Tarihinden Bir Kesit Bektâşî Geleneğinde Mâtürîdî İzler”, **13. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi**, İstanbul, 2016.

TOPALOĞLU, Bekir, “İmâm Maturîdî’nin Temel İslâm Bilimlerindeki Yeri”, **İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik – Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı**, İstanbul, 2012, ss. 39-42.

TOSUN, Necdet, “Mâtürîdiyye ve Tasavvuf İlişkisi,” **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Yıl: 17, Sayı: 38, 2016, ss. 47-54.

UĞUR, Ahmet, “Maturîdî’nin Zamanında İslâm Alemine Kısa Bir Bakış”, **Ebû Mansur Semerkandî Mâtürîdî Kongresi Tebliğleri**, Kayseri, 1986, ss. 1-8.